

Традиція забезпечує тяглість історичної пам'яті та вирізняє її носіїв з-поміж інших осіб. Через традицію у колективній пам'яті формуються маркери, консенсусне визнання яких визначає цілісність пам'яті, а відтак і самої спільноти. Традиція сприяє створенню єдиного ціннісного простору, в якому ідеали і зразки стають настановами прямої дії.

Проведене у пам'ятєвому контексті розмежування народної та національної традицій сприятиме конкретизації розуміння цих видів традицій у загальнонауковому дискурсі та глибшому розумінню історичного розвитку суспільних, націє- та державотворчих процесів в Україні.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Науковий інструментарій українознавця. Довідник / кер. авт. кол., наук. ред. Л. Токар. – К. : ННДІУВІ, 2012. – 376 с.
2. Енциклопедія етнокulturознавства. Понятійно-термінологічний інструментарій, концептуальні підходи / Ю.І. Римаренко [та ін.] ; ред. Ю.І. Римаренко ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, Держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. – К., 2002. – Част. 1, Кн. 3 : Особа, нація, культура ; «Н-Я». – 2001. – 248 с.
3. Мала енциклопедія українського народознавства / За ред. С. Павлюка. – Л. : Інститут народознавства НАН України, 2007. – 832 с.
4. Винайдення традиції / за ред. Е. Гобсбаума та Т. Рейнджера ; пер. з англ. М. Климчука. – К. : Ніка-Центр, 2010. – 448 с.
5. Хаттон П. История как искусство памяти / П. Хаттон. – Спб. : Изд-во «Владимир Даль», 2004. – 424 с.
6. Воропай О. Звичаї нашого народу : етнографічний нарис. У 2-х т. / О. Воропай. – К. : Оберіг, 1991. – Т. 1. – 456 с. – (Репринтне видання 1958 р.)
7. Чистов К.В. Народные традиции и фольклор. Очерки теории / К.В. Чистов. – Л. : Наука, 1986. – 304 с.
8. Грицак Я. Нарис історії України : Формування модерної української нації XIX–XX століття / Я. Грицак. – К. : Генеза, 2000. – 360 с.
9. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / пер. з англ. С. Шліпченко / П. Коннертон. – К. : Ніка-Центр, 2004. – 184 с.

Привалко Т.В. НАРОДНАЯ И НАЦИОНАЛЬНАЯ ТРАДИЦИИ: КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ ПОНЯТИЙ В КОНТЕКСТЕ СТУДИЙ ПАМЯТИ

Посредством сравнения сущности, форм, способов передачи и функции народной и национальной традиции проведена их концептуализация. Определено значение народной и национальной традиций для формирования коллективной памяти.

Ключевые слова: народная традиция, национальная традиция, коллективная память, идентичность.

Pryvalko T.V. FOLK AND NATIONAL TRADITIONS: CONCEPTUALIZATION OF THE NOTIONS IN THE CONTEXT OF THE MEMORY STUDIES

The article contains conceptualization of the notions of folk and national traditions realized through the comparison of their gist, forms, modes of transmission and functions. Value of folk and national traditions to form a collective memory is defined.

Keywords: folk tradition, national tradition, collective memory and identity.

УДК 323.2 (477)

О.Ю. Гайдай

**РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ У ВІДПОВІДЯХ СТУДЕНТІВ-ІСТОРІКІВ
(НА МАТЕРІАЛАХ ОПИТУВАННЯ)**

У статті розглядаються особливості «пам'ятання» студентами перших та останніх курсів п'яти центральноукраїнських університетів радянського періоду. Зважаючи на те, що респонденти належать до покоління, народженого вже у незалежній Україні, аналіз їхніх оцінок та інтерпретацій дозволить розкрити вплив освіти, виховання та соціального оточення на конструювання образу радянського минулого.

Ключові слова: респондент, радянський період, політика пам'яті, Друга світова війна, Голодомор.

Зі здобуттям Україною незалежності в 1991 р. розпочалася активна робота з формування національного нарративу вітчизняної історії. Але якщо в оцінці давніх періодів історії вдалося досягти певного консенсусу, то оцінка радянського періоду продовжує роз'єднувати українське суспільство. Політична та наукова еліта України обрали стратегію дистанціювання від радянського досвіду. Період УРСР розглядався як вимушена зупинка між УНР та незалежною Україною. Таке трактування входило у суперечність з поглядами тієї частини суспільства, яка звикла сприймати період існування УРСР як час основних економічних успіхів, промислового та політичного розвитку.

Те, що в суспільстві існують різні оцінки радянського періоду, зрозуміло, адже цей період належить до сфери комунікативної пам'яті. Це поняття свого часу ввів німецький історик релігії і культури Я. Ассман на означення того, як спільнота пам'ятає своє недавнє минуле. Зважаючи на те, що ця пам'ять передається і зберігається в процесі повсякденного спілкування, вона позбавлена організації, а тому може включати різні інтерпретації одних і тих же подій [1, р. 17–20]. Завдання ж держави – через освіту та комемораційні заходи подолати суперечності в оцінках та виробити єдиний образ минулого. Це і є основою політики пам'яті, яка, за визначенням дослідниці політичної історії України Лариси Нагорної, є політичним процесом з вироблення максимально наближеного до реальності «образу минулого» як дієвого засобу впливу на суспільну свідомість [2, с. 116]. Звісно, держава – не єдиний гравець на полі історичної пам'яті, але зважаючи на наявність у неї значних ресурсів, часто її вплив найсильніший.

Питанням історичної пам'яті, а також політики пам'яті в Україні займалися такі дослідники, як В. Кравченко, Г. Касьянов, Л. Нагорна, Ю. Шаповал, В. Кулик, Я. Грицак, А. Портнов, Н. Яковенко та ін. Використовуючи дані соціологічних опитувань чи аналіз навчальної літератури, вони окреслили основні проблеми в цій сфері. Тому, зважаючи на обмежені обсяги даної статті, розглянемо лише основні оціночні стереотипи про радянський час у молодого покоління. Для цього скористаємося даними, які були отримані під час анкетування у жовтні–листопаді 2013 р. студентів-істориків першого і останніх курсів п'яти університетів Центральної України*.

В опитуванні взяли участь 705 студентів, з них 287 першокурсників та 418 студентів старших курсів Житомирського державного університету імені І. Франка (ЖДУ), Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького (ЧНУ), Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського (ВДПУ), Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка (ПНПУ) та Ніжинського державного університету імені М. Гоголя (НДУ). Вибір цих п'яти вузів вмотивований їхнім розташуванням у центральному регіоні України, населення якого не має чітко артикульованих поглядів щодо радянського періоду. Крім того, університети надають педагогічну освіту; три з них (ЧНУ, ЖДУ, НДУ) є багатопрофільними і два (ВДПУ і ПНПУ) мають лише педагогічний профіль. Тому частина їхніх випускників (за словами опитаних – 53%) працюватиме в освітній сфері та безпосередньо впливатиме на формування світоглядних орієнтирів та історичних оцінок школярів та студентів.

Варто підкреслити, що студенти, які взяли участь в опитуванні, – це представники покоління, народженого вже у незалежній Україні, а тому безпосереднього досвіду перебування в СРСР вони не мають. Визначальний вплив на формування їхніх уявлень про радянський час мали, крім освіти, виховання та соціальне оточення, в якому вони зростали.

Відповідаючи на питання про оцінку періоду 1917–1991 рр. в історії України, 56% респондентів оцінили його негативно (43% – «швидше негативно» і 13% – «дуже негативно»), 20% – «швидше позитивно», решта не змогла визначитися. Таким чином, кожен другий оцінив період 1917–1991 рр. як загалом негативний в історії України. Потрібно зазначити, що результати по університетах майже не відрізняються, але помітна певна відмінність між першим і останніми курсами. Студенти першого курсу частіше давали негативну оцінку періоду (64%, з них 15% – «дуже негативно») і серед них менше невпевнених (28%). На противагу, на старших курсах кількість невпевнених склала 37%, а кількість тих, хто негативно оцінив період, зменшилася до 52% респондентів (з них 12% – «дуже негативно»).

Якщо говорити про оцінку окремих періодів радянської історії, то найбільшу солідарність у відповідях студенти як першого, так і останніх курсів продемонстрували в оцінці «сталінсь-

* Опитування проведено у рамках спільного проекту Інституту історії України НАНУ та міжнародного дослідного проекту «Region, Nation and Beyond. A Transcultural and Interdisciplinary Reconceptualization of Ukraine».

Серія: ІСТОРІЯ

кого періоду». Так, негативно цей період оцінили 82% всіх респондентів, з них 51% обрали варіант «дуже негативно» (5% респондентів оцінили період позитивно та 13% не змогли відповісти). «Період відлиги» оцінюють переважно позитивно (58%), «період застою» – негативно (61%) і «період перебудови» – позитивно (56%). При цьому ПНПУ став єдиним університетом, де старшокурсники оцінили період Горбачова негативно (61% студентів на 4-му курсі та 50% на 5-му курсі). Кількість невизначених в оцінці цих періодів була стабільно високою – близько 25% опитаних. Отож, найвпевненіше студенти почували себе в оцінці «сталінського періоду»; оцінки інших періодів були менш однозначними, але й тут певний погляд переважив.

Значні труднощі для студентів становило завдання вказати позитивні події в історії УРСР та СРСР. Близько третини студентів назвали лише одну або не назвали жодної позитивної події, особливо на першому курсі. У ВДПУ 25% першокурсників залишили питання про позитивні події в УРСР без відповіді. В НДУ і ПНПУ не змогли дати відповідь на питання про позитивні події в УРСР загалом 44% респондентів. Частково це можна пояснити незнанням, а також переважною негативною оцінкою радянського періоду серед студентів.

До однозначно позитивних подій в історії як УРСР, так і СРСР студенти віднесли перемогу у Другій світовій війні, а також індустріалізацію. Позитивні події в історії УРСР подекуди збігаються з подіями, які студенти визначили як позитивні в історії СРСР, і за винятком кількох, вони мають виразно політичний чи військовий характер (див. табл. 1).

Таблиця 1

Найбільш позитивні події в історії УРСР та СРСР

Найбільш позитивні події	
УРСР	СРСР
Перемога у Другій світовій війні	Перемога у Другій світовій війні
Приєднання українських земель (Західна Україна, Крим)	Освоєння космосу
Проголошення незалежності України	Розпад СРСР
Індустріалізація («розвиток промисловості»)	Індустріалізація
Доволі часто зустрічалися	
«Відлига»	«Відлига»
Розпад СРСР	«Перебудова»
Смерть Сталіна	Смерть Сталіна/Леніна
Освоєння космосу	Олімпіада 1980 р.
Заснування ООН («Україна – член-засновник ООН»)	Будівництво «хрущовок»
Політика українізації	

Разом з тим, «позитивність» окремих подій доволі сумнівна. Так, навряд чи «розпад СРСР» можна вважати позитивним для СРСР чи УРСР як держави, як і факт смерті радянських лідерів. Але в системі координат постійної боротьби за національну самостійність такий вибір цілком виправданий.

Завдання назвати негативні події в історії УРСР та СРСР викликало значно менші труднощі, але й тут частина студентів (від 15% до 20% в різних вузах) залишила питання без відповіді. Респонденти назвали більш-менш сталий список негативних подій в історії УРСР та СРСР (табл. 2). Проблема у тому, що часто події республіканського значення проектувалися на Союз загалом і навпаки. Йдеться перш за все про Голодомор, який займає чільну позицію як у списку негативних подій в історії УРСР, так і в історії СРСР.

Таблиця 2

Найбільш негативні події в історії УРСР та СРСР

Найбільш негативні події	
УРСР	СРСР
Голодомор	Голодомор (закон про 5 колосків,

Наукові записки

	колективізація)
Репресії («сталінські репресії»)	Репресії («сталінський режим», «політичний терор»)
Друга світова війна	Друга світова війна
Чорнобильська катастрофа	Чорнобильська катастрофа
Доволі часто зустрічалися	
«Розстріляне відродження» (репресії у сфері культури)	«Холодна війна» («гонка озброєнь»)
«Русифікація»	Війна в Афганістані
Заборона свободи слова (заборона інакодумства)	«Русифікація», радянська, придушення національної свідомості
Прихід до влади більшовиків	Розпад СРСР, «перебудова»
	Винайдення ядерної та водневої бомб
	«Хрущовська відлига»

Чільні позиції Голодомору в обох списках пояснюються впливом освіти. Саме на шкільні роки респондентів припадає активізація діяльності президента В. Ющенка в сфері історичної політики. В 2008 р., в рік 75-х роковин Голодомору, який був оголошений Роком пам'яті жертв, студенти опитаного п'ятого та четвертого курсів навчалися в 10-му та 11-му класах школи, а отже, були безпосередньо залучені до системи державних заходів з «донесення правди про геноцид Українського народу» та вшанування пам'яті жертв голоду [3]. Також значна частина студентів походить з маленьких містечок чи сіл (у ВДПУ таких було 63%, у НДУ – 50% респондентів), де досить сильно збереглася пам'ять про голод 1932–1933 рр. Тому зрозуміло, що абсолютна більшість студентів визнає Голодомор в Україні геноцидом: від 88% до 98% студентів-істориків в усіх університетах на питання про те, чи вважають вони голод 1932-1933 рр. геноцидом, дали ствердну відповідь. Таким чином, Голодомор в уявленні студентів став трагедією не лише загальноукраїнського, але й загально союзного масштабу.

Вагомим маркером в репрезентації радянського минулого є також Друга світова війна, яка потрапила до списку як найбільш негативних, так і найбільш позитивних (перемога у війні) подій радянської історії. Зважаючи на це, респондентам було запропоновано визначити найоптимальнішу, на їхній погляд, назву для війни з нацистською Німеччиною. Хоча жоден із запропонованих варіантів не здобув однозначної підтримки, назва «Велика Вітчизняна війна» продовжує переважати (40%). Разом з тим збільшується кількість прихильників варіанту «Друга світова війна» (31%), а у відповідях студентів першого курсу ПНПУ та останніх курсів ЧНУ другий варіант навіть переважив (48% і 49% відповідно). Спробуємо порівняти ці дані з означенням війни, яке студенти використовували у відповідях на інші питання. Кількість вживань назв «Велика Вітчизняна війна» і «Друга світова війна» у відкритих питаннях анкети майже однакова (в середньому 30%); найменше використовувалась назва «німецько-радянська війна» – нею послуговувались менше 10% респондентів. Привертає увагу те, що близько третини студентів на означення війни з нацистською Німеччиною вживали тільки слово «війна», навіть без вказівки часових рамок, ніби підкреслюючи те, що війна була лише одна, а тому будь-які уточнення зайві.

Значний акцент на темах Голодомору і Другої світової війни у відповідях студентів пояснюється їхнім активним використанням у вітчизняній політиці пам'яті. Загалом, ці теми можна віднести до т. зв. «активного минулого», адже спогади про них постійно актуалізуються під час комемораційних заходів. Ритуали й церемонії як формалізовані акти, які мають тенденцію до стилізації, стереотипності та повторюваності, сприяють встановленню відчуття зв'язку з минулим; більше того, вони відкрито проголошують таку неперервність [4, с. 73–74]. Тому з позиції політики пам'яті надзвичайно важливою є участь молоді у святкових заходах. Як показали результати опитування, студенти беруть активну участь у комемораційних заходах, приурочених до Дня Перемоги. Типовими відповідями на питання про те, як вони провели день 9 травня минулого року, стали: «Відвідання мітингу, вшанування загиблих у війні», «Участь у параді, присвяченому Перемозі», «Покладання квітів до пам'ятника невідомому солдату», «Хо́да до вічного вогню». Часто також зустрічаються згадки про святкування Дня Перемоги вдома з друзя-

ми/родичами, про перегляд фільмів про війну, трансляції парадів у Москві та Києві. Тому лише для невеликої кількості студентів (близько 10%) це був звичайний день.

Отже, студенти оцінюють радянське минуле як переважно негативний досвід в історії України; більше того, цей негатив повністю переноситься на т. зв. «значущого Іншого», в нашому випадку – це радянське/більшовицьке керівництво (або в редукованому вигляді – Москва), відповідальне за всі утиски та репресії на території України. Як вказує Л. Нагорна, з часу незалежності в українській історіографії акцент незмінно робився на героїзації «свого» й дистанціюванні від «чужого»; в останньому постійно відшукувалися ознаки ворожості [5, с. 136–142]. Історична політична карта України вибудовується у гостро конфліктному руслі, на основі протиставлення «скривджених» українців сусідам, насамперед Росії, яка асоціюється з експансією, русифікацією, національним гнітом [4, с. 192]. Як наслідок – розгляд радянського періоду в контексті антиколоніального дискурсу. Метафора «Україна – колонія Російської імперії та СРСР» перетворилася на інтерпретаційну основу всієї радянської історії. Замість «опрацювання» минулого, а саме усунення причин, які породжували у ньому ті чи інші негативні явища, відбулося витіснення «незручного» досвіду. УРСР представлялася як нав'язаний ззовні антиукраїнський проект, а тому зрозуміло, що вартими пам'ятання, на думку студентів, є лише ті події, які співвідносяться з українським рухом в його найширшому значенні.

Опитування продемонструвало, що оцінка і судження студентів про радянський період загалом вкладається у загальну інтерпретаційну модель радянського минулого, представлену в підручниках з історії. Крім того, студенти демонструють низьку обізнаність в історії СРСР, навіть на старших курсах університетів, що є результатом відсутності спеціалізованого курсу з історії СРСР чи УРСР. Також відповіді студентів продемонстрували надмірну зосередженість навчальної програми на проблемі національного відродження України, політичній та військовій історії. Радянський побут, культура, наукові досягнення залишаються поза увагою студентів-істориків. При цьому радянський період вже став «іншою реальністю» для студентів; більшість з них схильні розглядати його лише як частину минулого України.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Assmann J. Communicative and Cultural memory / Jan Assmann // Cultural Memories. The Geographical Point of View / ed. by Peter Meusburger, Michael Heffernan, Edgar Wunder. – Springer, 2011 – 384 p.
2. Нагорна Л. Історична пам'ять : теорії, дискурси, рефлексії / Лариса Нагорна – К. : ІПЕНД, 2012. – 328 с.
3. Указ Президента України «Про оголошення в Україні 2008 року Роком пам'яті жертв Голодомору» від 24 листопада 2007 року // Відкритий текст : веб-сайт/ Офіційний портал Верховної Ради України. – Адреса доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua> (Дата доступу : 14.01.14).
4. Коннертон П. Як суспільства пам'ятають / Пол Коннертон ; переклад з англ. С. Шліпченко. – К. : «Ніка – Центр», 2004. – 184 с.
5. Культура історичної пам'яті : європейський та український досвід / за загальною ред. Ю. Шаповала. – К. : ІПЕНД, 2013. – 600 с.
6. Образ Іншого в сусідніх історіях : міфи, стереотипи, наукові інтерпретації (матеріали міжнар. наук. конф., м. Київ, 15–16 груд. 2005 р.) / Упорядник і наук. ред. Г. Касьянов. – К. : Інститут історії України, 2008. – 264 с.

Гайдай А.Ю. РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СОВЕТСКОГО ПЕРІОДА В ОТВЕТАХ СТУДЕНТОВ-ІСТОРИКОВ (НА МАТЕРІАЛАХ ОПРОСА)

В статье рассматриваются особенности того, как студенты первых и последних курсов пяти центральноукраинских университетов «помнят» советский период. Учитывая то, что респонденты относятся к поколению, родившемуся уже в независимой Украине, анализ их оценок и интерпретаций позволяет раскрыть влияние образования, воспитания и социального окружения на конструирование образа советского прошлого.

Ключевые слова: респондент, советский период, политика памяти, Вторая мировая война, Голодомор.

Gaidai O. REPRESENTATION OF THE SOVIET PERIOD AMONG STUDENTS OF HISTORICAL FACULTY (ON THE MATERIALS OF THE SURVEY)

The paper examines the ways students of historical faculties in five Central Ukrainian universities «remember» the Soviet period. Taking into account that responders were born after Ukraine had gained an independence, the analysis of student's evaluations and interpretations allows to reveal the influence of education and social environment on the notion and images of the Soviet past.

УДК 327(477/438):930.2

Н.М. Чорна

ТРАНСКОРДОННЕ СПІВРОБІТНИЦТВО УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ У ВИСВІТЛЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті проаналізовано праці українських вчених, присвячені проблемі транскордонної взаємодії України та Польщі. Виявлено підходи до оцінки рівня та динаміки співробітництва. З'ясовано бачення ролі співпраці між прикордонними регіонами двох держав для європейської інтеграції України.

Ключові слова: Україна, Польща, транскордонне співробітництво, українська історіографія.

Транскордонне співробітництво є важливою складовою стратегічного партнерства України та Польщі, ефективним засобом європейської інтеграції України, а також практичним механізмом застосування європейських стандартів на рівні прикордонних регіонів двох держав. Перші публікації, предметом наукового аналізу у яких стали аспекти проблеми, вийшли з друку в останній декаді ХХ ст. З початком нового століття інтерес до проблеми суттєво активізувався, а науковий доробок поповнився великою кількістю спеціальних досліджень. На сьогодні маємо всі підстави говорити про функціонування в Україні, насамперед її західному регіоні, потужних наукових осередків з вивчення проблем регіоналістики та транскордонної співпраці України та Польщі. Окрім загально відомих осередків у Львові та Луцьку, над вивченням проблеми плідно працюють викладачі Прикарпатського та Чернівецького національних університетів.

Про значущість для нашої держави транскордонних взаємин з державами-сусідами свідчить проведення з ініціативи української сторони численних тематичних наукових конференцій та «круглих столів». Серед великої кількості заходів насамперед уваги, на нашу думку, заслуговують міжнародні науково-практичні конференції «Стан та перспективи українсько-польського міждержавного співробітництва у контексті європейських інтеграційних процесів» (Ужгород, 2007 р.) та «Транскордонне співробітництво у контексті європейської інтеграції України» (Острогор, 2010 р.), предметом обговорення на яких стали аспекти транскордонних взаємин України та Польщі.

Метою даної статті є аналіз публікацій українських дослідників, присвячених транскордонному співробітництву України та Польщі, а також з'ясування міри відображення проблеми в історіографії.

Попри незмінно стійкий інтерес до сучасних українсько-польських взаємин, дослідники досі не можуть визначитися щодо того, з якого часу варто починати «відлік» транскордонної співпраці між двома державами. Зазвичай більшість фахівців становлення відносин між прикордонними регіонами України та Польщі пов'язують зі здобуттям державами політичної незалежності. У доробку з проблеми, разом з тим, наявними є дослідження, автори яких по-іншому підходять до її вирішення. У роботах В. Борщевського [1], О. Передрія та С. П'ясецької-Устич [2], Я. Ошуркевич [3], зокрема, відлік співробітництва датується періодом «розвиненого соціалізму». Посилаючись на специфіку політичного ладу кожної з країн, В. Борщевський контакти між ними обмежує культурно-етнічною сферою, а визначальними ознаками співробітництва називає високий ступінь формалізації та периферійний характер, внаслідок чого воно «радіше виконувало бутафорну роль «місцевого антуражу», аніж виступало самостійною ланкою міжнародної діяльності регіону» [1, с. 68]. О. Передрій та С. П'ясецька-Устич, навпаки, вказують на економічну складову українсько-польських транскордонних взаємин, у той час представлену обміном досвідом між окремими колективами без жодної змоги використання інтеграційних форм співпраці [2, с. 80]. Я. Ошуркевич, у дослідженні якої Україну та Польщу названо «піонерами міждержавного транскордонного співробітництва», основними формами взаємодії сторін вважає прикордонну торгівлю, будівництво в прикордонних зонах спільних промислових комплексів та об'єктів, прикордонну міграцію робочої сили [3, с. 12].

З початком трансформації постсоціалістичного простору, зумовленим розпадом СРСР, українсько-польське співробітництво зазнало активізації та набуло європейського контексту.